

National Library
of Sweden

Långsiktig uppföljning av Samsök

Rapport och beslutsunderlag till Nationella referensgruppen

Av

Ulrika Domellöf Mattson (Naturvårdsverkets bibliotek)

Daniel Forsman (Chalmers bibliotek)

Marja Haapalainen (KB/LIBRIS)

Linda Lindström (Karolinska institutet, universitetsbiblioteket)

Peter Nilén (Malmö högskola Bibliotek och IT)

Anders Söderbäck (KB/LIBRIS, sammankallande)

November 2010

Innehållsförteckning

1. Sammanfattning och rekommendation	3
2. Bakgrund och beskrivning	3
2.1 Bakgrund	3
2.2 Frågeställningar	10
2.3 Metod	11
2.4 Komponenter	11
2.5 Förhållande till Ex Libris	13
2.6 Förhållande mellan KB/LIBRIS och biblioteken	14
3. Framtid och vägval	14
3.1 Vägval	14
3.2 Scenarion	14
3.3 Rekommendationer	16
3.4 Kostnad	19
3.5 Roller	20
3.6 Arbetsgång	21
4. Referenser	22

1. Sammanfattning och rekommendation

Syftet med Samsök är att arbeta med bibliotekens elektroniska resurser, som under 2009 stod för 75 % av UH-bibliotekens sammanlagda förvärvsbudget. Samsök och arbetet med elektroniska resurser bör diskuteras i ljuset av en bredare systemförändring. Samsöksystemen (MetaLib och SFX) är idag verksamhetskritiska för Samsökbiblioteken. Samtidigt finns tekniska, administrativa och juridiska svårigheter som bara kan lösas genom att avtalet med systemleverantören Ex Libris sägs upp och villkoren för bibliotekens (sam-)arbete definieras om. Denna förändring behöver genomföras under kontrollerade former. Det nya upplägg som behöver finnas i drift hösten 2012 bör utgå från flera samverkande tjänstekomponenter, som antingen upphandlas eller utvecklas på lokal eller nationell nivå beroende på situation. För att uppnå detta rekommenderar arbetsgruppen att:

- * Avtalet med Ex Libris förlängs under 2011 med tydligt sikte på uppsägning till den 30 oktober 2012
- * Att KB under 2011 förändrar arbetet med central aktivering av BIBSAM-avtalen så att information om innehållet i avtalen kan exporteras till biblioteken och användas i så många system som möjligt
- * Att KB under 2011 initierar en upphandling av ny länkserver under nya villkor som ska kunna vara implementerad hos biblioteken senast oktober 2012
- * Att KB bygger upp en OpenSourcebaserad infrastruktur för aggregering av metadata på nationell nivå
- * Att de bibliotek som vill gå vidare med kommersiella discoverylösningar själva ansvarar för detta
- * Att KB under 2011 tar fram riktlinjer för katalogisering av databaser

2. Bakgrund och beskrivning

2.1 Bakgrund

Samsöks existens är egentligen helt avhängig en enda fråga: Hur ska vi arbeta med elektroniska resurser? Redan 2003 stod de licenserade e-resurserna för över 50 % av UH-bibliotekens sammanlagda förvärvsbudget. Under 2009 var denna siffra 75 %. Bibliotekens organisation och tekniska system var anpassade till hantering av tryckt material. Möjligen fanns i början av 2000-talet en förhoppning om att övergången till elektroniskt material skulle innebära en förenkling av hanteringen. Idag bör vi kunna fastslå att det snarare rör sig om en förändring. Som inledning till denna rapport ges en bakgrund till dessa förändringar i tre delar. Vi utgår från Samsök, vidgar därefter perspektivet till att omfatta vad som hänt på bibliotek och hos de traditionella leverantörerna av bibliotekssystem, för att avsluta med att vidga cirkeln ytterligare till att omfatta både traditionella innehållsleverantörer och de generella förändringar som internet medfört.

Samsök

Samsök påbörjades som projekt 2004. Syftet var att hantera de elektroniska resurser som redan då utgjorde en betydande del av universitets- och högskolebibliotekens förvärv. Grunden för Samsök var en upphandling av nyckelfärdiga system. De s.k. "BIBSAM-biblioteken" (idag kallade Samverkansbibliotek) bjöds in att delta i upphandling och implementationsprojekt. En stor del av biblioteken, framför allt på UH-sidan, valde att delta. Upphandlingen resulterade i en vinnande offert från Fujitsu A/S gällande metasökmotorn MetaLib och Länkservern SFX. Implementationsprojekt genomfördes och 2006 sattes Samsök i reguljär drift.

En viktig fråga för Samsök kom redan från början att vara aktiveringen av de centrala BIBSAM-avtalen i SFX. Denna genomförs av en administratör placerad på Kungl. biblioteket och ska idealt sett effektivisera administrationen av de centralt förhandlade avtalen. Kungl. biblioteket betalar lönekonstnader för central aktivering, drift och viss support av Samsök-systemen.

2007 köpte flera av Samsökbiblioteken egna instanser av SFX. Dessa instanser placeras på hårdvara driftad av Kungl. biblioteket och ger biblioteken större flexibilitet vad gäller hantering av de egna elektroniska resurserna. Möjligheten att köpa egna instanser avtalades mellan KB och Fujitsu, men biblioteken har upprättat avtal för de egna instanserna där KB inte är avtalspart. Under 2008 köpte två bibliotek egna instanser av MetaLib.

Ingen central utveckling av gränssnitt har genomförts sedan 2006, då implementationsprojektet avslutades. Bibliotek har i olika hög grad arbetat med egna anpassningar och integration av MetaLib, via API:er i egen webbplats eller genom Open Source-gränssnittet Xerxes. MetaLib har fått ett blandat mottagande på biblioteken. Det är dock tydligt att de bibliotek som lagt ner arbete på egna anpassningar upplevt nytta av programvaran. SFX har blivit en veritabel framgång och den totala användningen (mätt i antal anrop mot SFX-servern) ökade från 2006 till 2009 med ganska exakt 1400%. Sedan 2009 exporteras information om bibliotekens elektroniska resurser från SFX till LIBRIS.

Vid sidan av egna instanser och egna anpassningar av programvaran har flera bibliotek gjort egna inköp av andra system som i mer eller mindre hög grad förlitar sig på centralt drift och underhåll av MetaLib och SFX. Det rör sig om inköp av discoverygränssnittet Primo (Naturvårdsverket), där MetaLib fungerar som samsökningsdel, och inköp av ERM-systemet Verde (idag sju bibliotek), där kopplingen till aktivering av centrala avtal i SFX varit ett uttalat behov liksom försäljningsargument från systemleverantören. Bibliotekens förvärv av egna instanser och anslutande programvara har, tillsammans med en redan från början vagt definierad ansvarsfördelning, resulterat i ett antal beroenden som inverkar negativt både på KB och på Samsökbiblioteken.

Dessa beroenden finns på tre olika plan, vilka ibland kommer i beröring med varandra och ytterligare komplicerar situationen:

- *Systemberoenden
- *Administrativa beroenden
- *Juridiska beroenden

Tekniska beroenden handlar om hur MetaLib och SFX fungerar sinsemellan och i relation till andra system. Hos biblioteken finns idag flera system som kommunicerar med och är beroende av KB:s installation av SFX eller MetaLib. Administrativa beroenden finns inbyggda i Samsök-upplägget, till exempel kring hur BIBSAM-avtalen hanteras i SFX. Juridiskt är hela Samsök avhängigt ett avtal mellan KB och systemleverantören. Biblioteken är inte part i detta avtal. Samtidigt har biblioteken i och med förvärven av egna instanser slutit egna avtal med systemleverantören som bygger vidare på KB:s grundavtal, utan att KB är part i dessa avtal. Slutligen har flera bibliotek köpt egen programvara från systemleverantören utifrån antagandet att denna programvara ska kunna kommunicera med KB:s installationer av MetaLib och SFX, utan att någon garanti finns från KB:s sida om hur denna programvara hanteras på sikt.

Detta leder till att både KB och biblioteken får svårt att prioritera både kring den långsiktiga strategiska utvecklingen av de system man behöver och kring kortsiktiga utvecklings- och förbättringsbehov. Samsök bygger i mångt och mycket på ett engagemang från KB, samtidigt som det är biblioteken som jobbar med och använder systemen. Ett tydligt exempel på när detta är ett problem kan vara en krånglande modul i SFX, vilket drabbar ett bibliotek. KB blir här ett filter för att förmedla felrapportering från biblioteket till systemleverantören, och kommer i det närmaste att stå i vägen för lösningen av problemet. För bibliotekens del finns också frågor vad gäller inflytande och prioriteringar för system som är mer centrala i bibliotekens verksamhet än i KB:s.

2008 bildades SAMSA, en användarförening för bibliotek anslutna till Samsökkonsortiet. Föreningen är öppen för alla bibliotek som är medlemmar i konsortiet, inklusive Kungliga biblioteket som lokal användare av Samsök. Libris är i sin roll av driftsleverantör och konsortiekoordinator inte medlemmar i Samsa.

Under 2009 genomfördes en utvärdering av Samsök av Margareta Nelke (I.C. at Once).¹ Nelke såg flera styrkor med Samsök och fastslog att både MetaLib och SFX var verksamhetskritiska system för biblioteken. SFX används av och upplevs ge stor nytta av samtliga deltagande bibliotek, medan nyttan av MetaLib ifrågasätts av flera bibliotek samtidigt som andra upplevde stor nytta även av detta. Nelke redovisar här en tydlig koppling mellan upplevd nytta och mängden nedlagt arbete hos biblioteken - ju mer arbete (mätt i % av heltid) ett bibliotek lagt ner på Samsök desto större nytta upplevde biblioteket sig ha.²

Nelke såg även generella problem kring otydliga roller, förväntningar och ansvarsfördelning inom konsortiet, där större tydlighet och transparens efterlyses. Trepartsförhållandet Bibliotek - KB - Ex Libris komplicerar detta, liksom KB:s dubbla roll både som leverantör och som samarbetspartner till biblioteken. Nelke noterar också en avsaknad av mål och långsiktig plan för Samsök-verksamheten.

Nelke rekommenderar att en långsiktig vision antas för hanteringen och tillgängliggörandet av e-resurser, där KB har "en drivande och samordnande nyckelroll och utformar tillsammans med strateger från biblioteken inriktningen på utvecklingen."³ Nelke menar också att det bästa sättet att uppnå detta är en lösning där man behåller Samsök, men förändrar det i en riktning som gör att den långsiktiga visionen kan uppfyllas.

För att nå dit menar Nelke att KB behöver anpassa sitt arbete utifrån olika målgrupper, där man å ena sidan kan understödja egen utveckling på bibliotek som har resurser för detta, samtidigt som man erbjuder en stabil bas för de bibliotek som saknar egna utvecklingsresurser. Nelke menar att detta upplägg innebär att biblioteken får tjänster som är anpassade både efter behov och efter kompetens. Att understödja utveckling på biblioteken innebär, menar Nelke, större möjligheter att förverkliga en långsiktig vision. Samtidigt är det viktigt att inte lämna de mindre biblioteken i sticket. Nelke ser det också som positivt för den framtida utvecklingen att KB får både en strategisk och en operativ roll. Vid sidan av detta rekommenderar Nelke att man ser över och finner andra lösningar för arbetet med aktivering

¹ Nelke, Margareta (2009) "Samsök under luppen - en översyn av organisation, användning och nytta samt några scenarier för framtida utveckling"

² Ibid, s. 36

³ Ibid, s. 47

av BIBSAM-avtalen, samt att man undersöker möjligheten både att outsorca och att samfinansiera delar av det operativa arbetet, t.ex. systemdriften, till systemleverantören.⁴

I början av 2010 ersattes Fujitsu som underleverantör av Ex Libris. Även avtalet övertogs i befintlig form. Avtalet mellan KB och Ex Libris kan sägas upp till den 31 oktober 2011 och förlängs årsvis om det ej sägs upp.

Uppdraget att, utifrån Nelkes utvärdering, ta fram en långsiktig plan för fortsättningen av Samsök lämnades av Riksbibliotekarien till Expertgruppen för LIBRIS nationella system, som bildade en arbetsgrupp för syftet. Arbetsgruppen har bestått av Anders Söderbäck (KB/LIBRIS), Marja Haapalainen (KB/LIBRIS), Ulrika Domellöf Mattson (Naturvårdsverkets bibliotek), Linda Lindström (Karolinska institutet, universitetsbiblioteket), Daniel Forsman (Chalmers bibliotek) samt Linda Trygg (Malmö högskola Bibliotek och IT). Linda Trygg ersattes efter sommaren av Peter Nilén (Malmö högskola Bibliotek och IT).

Avgränsningar

Samsök är idag endast tillgängligt för Samverkansbiblioteken. När Samsökprojektet startade 2004 var detta KB:s primära målgrupp, men under den tid som gått har målgruppen Samverkansbibliotek kommit att ifrågasättas och, i viss mån, omdefinieras. Målgruppen lever dock fortfarande kvar som en del av det avtal KB har med Ex Libris kring Samsök. Under 2011 får KB ett utökat uppdrag att ansvara för nationell överblick samt driva på utvecklingen i hela Bibliotekssverige. Detta nya uppdrag öppnar för nya målgrupper, och frågan om relationen mellan Samsök och liknande projekt inom andra bibliotekssektorer är svår att ignorera.⁵ Detta kommer att bli en viktig fråga för KB. I denna rapport avgränsar vi dock till den primära målgruppen Samverkansbiblioteken och än mer specifikt till biblioteken inom Samsökkonsortiet. Denna rapport handlar i första hand om hur vi går vidare med dagens upplägg för Samsök och de avtal och relationer som finns där.

Omvärlden (bibliotek)

Utanför Samsök har mycket hänt under de sex år som gått sedan projektet initierades. Efter implementation av Samsök gjorde LIBRIS en kraftig ombyggnad av LIBRIS webbsök. Utvecklingen av LIBRIS webbsök motsvarades internationellt av den rörelse av "next generation opacs" som utvecklades på flera håll. Exempel på dessa är NCSU/Endeca, Blacklight, VuFind och Summa. Uppbyggnaden av nästa generations OPAC var från början biblioteksinitierad och byggde på ett missnöje med de OPAC-gränssnitt som tillhandahölls av systemleverantörerna, tillsammans med nya tekniska möjligheter och kompetens för egen gränssnittsutveckling. Leverantörerna lanserade snabbt kommersiella motsvarigheter, exempel på dessa är Ex Libris Primo och Innovatives Encore. Svenska exempel är Tekniskhusets CS Library och Axiells Arena.

Den tekniska lösningen för "next generation OPAC"-systemen bygger, oavsett om det handlar om open sourcebaserade eller nyckelfärdiga system, på en separering av gränssnitt och administrativa system. Detta har av Marshall Breeding kallats "one of the seminal breakthroughs in library automation".⁶ Denna separation gjorde det möjligt att exponera data

⁴ Ibid, s. 51-52

⁵ Primärt gäller detta för projektet Bibliotek24 (<http://bibliotek24.se>), som använder både MetaLib och SFX, liksom användningen av SFX inom EiRA-konsortiet. För KB finns även potentiellt nya målgrupper bland folk-, skol-, sjukhus- och myndighetsbibliotek.

⁶ Breeding, Marshall (2010) "The State of the Art in Library Discovery 2010" i *Computers in Libraries* 30:1, s. 31

från de integrerade bibliotekssystemen och använda bättre sökmotorer för att skapa bättre sökgränssnitt. Särskiljandet av front end och back end gjorde det också möjligt att byta ut back end-delen av bibliotekssystemen mot andra datakällor. Den utveckling av MetaLib som gjorts lokalt hos biblioteken bygger på att ersätta MetaLibs gränssnitt med en gränssnittslösning som bättre passar det individuella bibliotekets behov. Men det finns också möjlighet att ersätta det underliggande administrativa systemet med andra tekniska lösningar.

Lunds universitetsbibliotek hoppade inte på Samsök utan hade utvecklat en egen lösning för sökning i aggregerat metadata i ett integrerat index, ELIN. Aggregering av metadata löste många av problemen med metasökning, till exempel långsam hantering av sökfrågor, men brottas istället med andra problem, att få tillgång till data och att integrera olika datamängder med varandra. ELIN såldes på kommersiell basis och har använts av flera svenska bibliotek, varav många även var medlemmar i Samsök. ELIN är inte längre en del av LUB:s organisation och framtiden för ELIN är osäker. Sökning i integrerat index erbjuds dock sedan något år tillbaka som kommersiell tjänst av olika systemleverantörer. Framför allt Serial Solutions "Summon", EBSCO Discovery System EDS och Ex Libris Primo Central, som fungerar som lösning för Ex Libris Primokunder. Dessa lösningar är av varierande komplexitetsgrad och kostnad, och kopplingen till olika innehållsleverantörer gör att en lösning som är mycket attraktiv för ett bibliotek kan vara mindre attraktiv för ett annat. Summon har idag en kund i Sverige (Chalmers bibliotek). EDS testas av flera bibliotek. Primo har idag köpts enbart av Naturvårdsverket. Många bibliotek har dock budgeterat för inköp av discoveryssystem under 2011 eller 2012.

Dessa discoverytjänster erbjuds ofta som hostade tjänster, d.v.s. biblioteket behöver inte göra någon egen systeminstallation utan betalar systemleverantören för hantering av drift. Detta gör att avtal för dessa tjänster får en karaktär av "prenumerationsavtal". Biblioteken avstår den kontroll och flexibilitet en lokal installation av ett system innebär, men behöver å andra sidan inte lägga ner arbete på lokal drift och hårdvara.

Omvärlden (Norden)

I våra nordiska grannländer ser arbetet med att hantera de elektroniska resurserna ut på olika sätt. I Danmark initierade Danmarks Elektroniske Fag- och Forskningsbibliotek, DEFF, en upphandling av leverantör för en "nationell databrunn" - ett system för att samla metadata från så många leverantörer som möjligt. Samtidigt jobbade DEFF med att få in avtal från de förlag som ger ut e-resurser för leverans av metadata till den nationella databrunnen. DEFF:s upphandling avbröts den 18 mars 2010 i och med att man, utifrån de olika offerter man fick in, såg flera oklarheter kring de danska bibliotekens IT-strategier och vilka lösningar de olika biblioteken föredrog.⁷ I Danmark diskuteras just nu hur man vill gå vidare. På nationell nivå kommer DEFF att arbeta med att kommunicera information om de licensavtal man sluter för e-resurser till så många system som möjligt. DBC arbetar med sin databrunnslösning TING⁸, som idag används främst inom folkbibliotekssektorn. Universitets- och statsbiblioteket i Århus, som utvecklat OpenSourcesöktjänsten Summa, skrev den 30 juni ett samarbetsavtal med Serial Solutions om att använda Summon.⁹

I Norge har BIBSYS under de senaste åren genomfört en omfattande upphandling av leverantör av ett "nestegenerasjons biblioteksystem". Den 30 juni annonserades att valet fallit

⁷ <http://www.deff.dk/content.aspx?catguid={3D5A4F94-D48F-4DF0-AA06-E17F54F084A7}>

⁸ <http://gnit.dk/>

⁹ <http://www.serialsolutions.com/news-detail/the-state-and-university-library-chooses-serials-solutions/>

på OCLC, som kommer att utveckla och implementera produkten "Web-scale Management Services" med planerad driftsättning 2013.¹⁰

I Finland har Nationalbiblioteket genomfört en upphandling av gränssnitt inom ramen för ett National Digital Library. Den 30 augusti offentliggjordes att upphandlingen landat på Ex Libris som leverantör av Primo och Primo central som gemensamt gränssnitt för landets arkiv, bibliotek och museum. Under 2011 ska Primo implementeras som samlad ingång för ca 450 bibliotek, 165 museum och åtta arkivinstitutioner.¹¹

Samtliga nordiska länder försöker alltså hitta sätt att arbeta med det elektroniska materialet, men de lösningar man landar på ser relativt olika ut. Till stor del är situationen i de olika länderna avhängiga den nationella organisation man sedan tidigare byggt upp för att gemensamt arbeta med bibliotekssystem. BIBSYS är formellt organiserat som ett konsortium med styrelse och gemensam finansieringsmodell. I Finland har nationalbiblioteket ett starkt mandat att upphandla och fatta beslut för bibliotekens räkning. Danmark, det land vars organisation påminner mest om Sveriges, förefaller splittrat samtidigt som man hittar flera pågående intressanta utvecklingsprojekt som TING och Summa. Sverige har en decentraliserad offentlig förvaltning där biblioteken har egna huvudmän, oavsett om dessa är lärosäten, myndigheter eller kommuner. Ingen biblioteksinstitution i Sverige har, på gott och ont, ett mandat som liknar det som finns hos det finska Nationalbibliotekets eller hos BIBSYS styrelse.

Omvärlden (generellt)

Separationen av datalager/sökmotor och gränssnitt är inte något unikt för biblioteksvärlden, utan är ett tydligt symptom på en generell trend inom systemutveckling. System byggs, åtminstone i teorin, enligt en tjänsteorienterad arkitektur (SOA-modellen) där olika komponenter kan kommunicera utan att behöva vara integrerade med varandra. Trenden att erbjuda hostade tjänster återfinns även den utanför biblioteksvärlden, i det lite vagt definierade ordet "cloud computing". Tjänster placeras "i molnet" eller "på internet". Olika tjänstekomponenter kommunicerar med varandra via API:er, dvs gränssnitt för maskinkommunikation.

Likaså återfinns leverantörernas tendens att bygga upp stora aggregat av metadata även utanför biblioteksvärlden. Enligt den amerikanske förläggaren och framtidspanaren Tim O'Reilly är det en tydlig tendens hos de företag som anpassar sig till att göra affärer på internet att man skaffar sig kontroll över så stora datamängder som möjligt. Enligt O'Reilly pågår just nu en kamp mellan olika institutioner om hur ett framtida ägande av datamängder ska se ut. För offentliga institutioner är det viktigt att se till att offentligfinansierade datamängder är fritt tillgängliga, och vi kan här se två parallella trender där å ena sidan flera länder lagstiftar om att öppna upp databaser, och där företag bildas för att arbeta med och bygga tjänster kring fritt tillgängligt data, samtidigt som andra organisationer bygger upp inlåsningsmekanismer för att skapa monopol kring de databaser de bygger upp. O'Reilly skriver att "The Internet business ecosystem can thus be seen as a competition to establish monopolies over various classes of data."¹² SFX är ett tydligt exempel på att de trender som gäller i omvärlden även gäller för biblioteken - aggregering av data har skapat ett oerhört

¹⁰ http://www.bibsys.no/norsk/hva_skjer/modernisering.php

¹¹ <http://www.librarytechnology.org/lrg-displaytext.pl?RC=15026>

¹² O'Reilly, Tim (2010) "Government as Platform" i Lathrop, Daniel och Ruma, Laurel (eds.), Open Government, O'Reilly Media, s. 31

kraftfullt system. SFX är däremot inte något system i monopolställning utan det finns konkurrenter som levererar samma typ av system.¹³

Vi ser överlag en trend där gränsen mellan system och innehåll suddas ut. Tjänster säljs på prenumerationsbasis och hurvida det metadata som biblioteken skapat för att beskriva publikationer ska betraktas som system eller innehåll är en komplicerad fråga. Vi kan också se hur flera av de traditionella förlagen omdefinierar sina tjänster för att innehålla vad vi traditionellt skulle betrakta som systemlösningar. Ett exempel på detta är Elseviers ”SciVerse Hub” som är tänkt att fungera som en samlade nod inte bara för Elseviers publikationer, utan för applikationer utvecklade både av Elsevier och av andra aktörer för att agera med Elseviers samlade datamängder.

Vid sidan av detta utmanas både bibliotek, systemleverantörer och förlag av andra aktörer där både Google och Amazon är lysande exempel. Utanför bibliotekssektorn är det Amazon snarare än OCLC som definierar hur bibliografisk information kommuniceras. Världen av idag utmanar biblioteken på helt andra sätt än för bara tio år sedan. Här finns förstås stora möjligheter, men också stora risker.

När gränsen mellan system och innehåll suddas ut och tjänster byggs upp kring kontroll av stora datamängder blir ägandet av dessa datamängder en central fråga. Ägande av databaser regleras i upphovsrättslagen 40 §¹⁴ Frågan är dock komplicerad och det finns inga självklara svar på hur detta ska hanteras i framtiden. Vad gäller bibliotekens traditionella katalogdata finns globalt en tradition av utbyte och exporter av katalogposter. LIBRIS-biblioteken är vana vid att katalogposter fritt flödar mellan systemen, medan de svenska folkbibliotekens katalogdata har ägts av Btj. Hos LIBRIS-biblioteken finns en större kompetens och tradition kring att använda data, men en låg kunskap om ekonomiska och juridiska villkor kring dataanvändning. Hos folkbiblioteken finns en lägre teknisk kompetens kring katalogerna, men en större medvetenhet om de juridiska begränsningarna för hur katalogdatat kan användas. Diskussionen hos folkbiblioteken kring hur man kan öppna upp katalogdatabaserna är stark, samtidigt som trenden hos forskningsbiblioteken är att man i arbetet med det elektroniska beståndet knyter upp sig mot globala leverantörer som äger de databaser forskningsbiblioteken gör sig beroende av. Detta är i sig inget märkligt, aggregering av data kostar precis som drift och hårdvara pengar. Problem kan uppstå om någon leverantör får ett de facto monopol på en viss datamängd, eller om kommunikation och utbyte mellan olika databaser kräver att bilaterala avtal upprättas mellan de organisationer som äger databaserna.

Ett exempel på detta är det avtal som i november i år slöts mellan OCLC och EBSCO om partnerskap och datautbyte mellan OCLC:s databaser WorldCat och OAIster, och EBSCO Discovery Service.¹⁵ Särskilt intressant i just detta fall är OAIster, en databas ursprungligen uppbyggd av University of Michigan Library för att aggregera data från OpenAccessdatabaser världen över. KB och SUHF har, precis som Vetenskapsrådet, Biblioteksföreringen och flera andra svenska institutioner skrivit under Berlindeklarationen om Open Access, och flera

¹³ Vid sidan av trenden att skapa metadataaggregat bör nämnas att det finns exempel på leverantörer som valt en annan inriktning. Ett exempel på detta är Innovative Interfaces, som med tjänsten Encore Synergy bygger vidare på dynamisk federerat sökning via API:er (<http://encoreforlibraries.com/products>). Det bör också noteras att även man idag tror på integrerad sökning som modell för tillhandahållande av e-resurser, så var tron på den federerade sökningen stark för sex år sedan. Det är möjligt att vi på fem års sikt efterfrågar andra lösningar än de integrerade index som efterfrågas idag.

¹⁴ Lag (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk, <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19600729.htm>

¹⁵ <http://www.oclc.org/news/releases/2010/201054.htm>

universitetsbibliotek arbetar med Open Accessfrågor och lokala policies. Enligt Berlindeklarationen inkluderas även metadata i definitionen av en Open Access-publikation.¹⁶

När gränsen mellan system och innehåll suddas ut samtidigt som bibliotekssystemen kommer att arbeta med stora aggregerade datamängder verkar det rimligt att inkludera metadata i diskussionerna om Open Access. Att publikationen i sig är tillgänglig kan komma att ha sekundär betydelse om åtkomsten till den databas som vägleder en forskare eller student till publikationen är låst till en specifik databasleverantör.

2.2 Frågeställningar

För uppföljningen av Samsök finns några konkreta frågor som behöver besvaras:

Ska avtalet med Ex Libris sägas upp?

I grunden handlar denna fråga om vår relation till systemleverantörer i stort. Är det rimligt att på nationell nivå bygga upp hanteringen av elektroniska resurser utifrån avtal med en specifik leverantör, och hur hanterar vi beroendet av denna leverantör? En närslutande fråga är om det är möjligt att förändra ansvarsfördelning och beroenden mellan KB, Ex Libris och Samsökbiblioteken utan att säga upp avtalet. Avtalet mellan KB och Ex Libris kan sägas upp till den 31 oktober 2011. Avtalet förlängs därefter årsvis om ingen uppsägning sker. Uppsägningstiden är tre månader. Avtalet mellan KB och Samsökbiblioteken gäller så länge det finns ett avtal mellan KB och Ex Libris, men kan sägas upp sex månader i förväg.

För att avtalet med Ex Libris ska kunna sägas upp måste en plan för det fortsatta arbetet finnas. Eftersom Samsöksystemen (i synnerhet SFX) är verksamhetskritiska för flertalet bibliotek måste en ersättning finnas på plats den dag avtalet faktiskt löper ut.

Totallösning eller lösning på komponentnivå?

Inom ramen för Samsök förenas flera av de komponenter biblioteken behöver, till exempel länkservern och möjligheten att söka i databaser för elektroniska artiklar. Samtidigt finns andra komponenter (exempelvis katalog- och lånesystem) som inte ingår i Samsök. I ljuset av de upphandlingar som genomförts i Norge och Finland, men som avbrutits i Danmark, förefaller det rimligt att fråga om vi i Sverige bör hitta en nationell totallösning. Ska vi applicera samma modell på samtliga komponenter eller ska vi separera komponenterna från varandra för att hantera dem på olika sätt?

Upphandling eller utveckling?

Ska den fortsatta hanteringen av elektroniska resurser bygga på upphandling eller utveckling? Båda strategierna har fördelar och nackdelar och innehåller flera följdfrågor, till exempel kring formerna för upphandling. Arbetsgruppen vill betona att utveckling bör bygga på samarbete utifrån Open Source-programvara.

Var ska ansvaret för hanteringen ligga?

Även om ansvarsfördelningen inom Samsök är vag är det idag KB som står som avtalspart för de centrala installationerna av MetaLib och SFX. KB betalar också licens- samt personalkostnader för drift, viss support, och central aktivering i SFX. Biblioteken betalar licenskostnader för egna instanser samt personalkostnad för det arbete biblioteken lägger ner i systemen. Ska ansvaret för Samsök flyttas till någon annan organisation, eller bör ansvaret fördelas mellan flera aktörer?

¹⁶ <http://oa.mpg.de/lang/en-uk/berlin-prozess/berliner-erklarung/>

2.3 Metod

Vi befinner oss idag i en situation där våra bibliotekssystem och den miljö de finns i förändras kraftigt. Detta innebär att vi i flera fall saknar en adekvat terminologi för att prata om hur våra system förändras och om vilka verktyg vi behöver. Istället för att utgå från en diskussion kring de system som ingår i Samsök idag (MetaLib och SFX) har arbetsgruppen, utifrån antagandet att vi befinner oss i ett tjänsteorienterat snarare än produktorienterat informationslandskap, arbetat enligt en komponentiserad modell. De tjänster som erbjuds genom Samsök har identifierats och grupperats till tre segment: Gränssnitt, Försörjning och Länkning.¹⁷ Samtliga dessa segment är nödvändiga för att biblioteken ska kunna uppfylla sitt uppdrag och beskrivs nedan:

Försörjning

Allt det som rör uppbyggnaden av bibliotekens samlingar. Det kan röra sig om förvärv av enskilda informationsresurser, mediebeskrivning, kataloguppbyggnad och upprättandet av avtal. Det som systemleverantörerna kallar för "the back end", dvs bibliotekens interna hantering av informationsresurserna. *Exempel: LIBRIS katalogsystem, lokalt ILS, SFX Knowledgebase, ERM, Institutionellt arkiv*

Gränssnitt

Allt det som kretsar kring att finna bibliotekens tjänster och resurser. Det handlar om söktjänsternas utformning och omfång. Men även om möjligheten att kunna lista resurser/kompetenser och att förmedla t ex bibliotekens referenstjänster. Systemleverantörerna kallar detta för "the front end" eller "Discovery layer", dvs det som användaren exponeras för och använder. *Exempel: LIBRIS webbsök, lokal OPAC, Primo, WorldCat, Google, SwePub, Summon, EBSCO Discovery Service*

Länkning

Länkningen förmedlar information om en enskild resurs och kopplar ihop gränssnitt med informationsförsörjning. Det enklaste sättet att betrakta länkningen är som något som sker från en referensdatabas till en fulltextdatabas. Men systemet för att länka handlar egentligen om att länka ihop information och tjänster om enskilda resurser från flera olika system. Det kan handla om lånestatus och tillgång i fulltext, om Impact factor, omdömen och liknande resurser. Det kan även gälla länkning till smarta beställningsfunktioner för inköp eller fjärrlån. *Exempel: Länkserver (t.ex. SFX), LIBRIS lånestatus, Lokalt ILS*

2.4 Komponenter

I ett tjänsteorienterat informationslandskap är det rimligt att betrakta våra system som uppbyggda av ett antal tjänstekomponenter vilka arbetar tillsammans, snarare än som avgränsade system eller produkter. Centralt är att dessa tjänstekomponenter kommunicerar och interagerar med varandra. För att tekniska tjänstekomponenter ska kunna kommunicera med varandra behövs API:er för detta, och API:er är avgörande för flera av Samsöks komponenter. En tjänstekomponent är inte nödvändigtvis en teknisk komponent, och det är därmed kommunikationen mellan de olika komponenterna som är avgörande. Kommunikationen tar olika former beroende på komponenternas art.

¹⁷ Dessa segment har också fungerat som underlag för det seminarium kring nationell infrastruktur som SUHF Forum för bibliotekschefer anordnade den 26-27 augusti 2010.

Arbetsgruppen har identifierat nio komponenter som är centrala för att diskutera fortsättningen av Samsök. Komponenterna beskrivs här grundläggande och centrala frågor lyfts fram.

Länkserver - programvara

Här avses den programvara som tar emot en OpenURL och omvandlar denna till en länk. Länkservern innehåller API:er som gör det möjligt att integrera den i flera gränssnitt. Detta är en relativt enkel komponent som det ligger inom ramen för den kompetens som finns hos LIBRIS att utveckla. Utveckling av själva länkservern är dock sekundär i förhållande till den knowledgebase som används. Länkservern är en komponent inom segmentet Länkning.

Länkserver - knowledgebase

Det tunga arbetet med länkservern handlar om att samla och bearbeta den knowledgebase som används av tjänsten. Det finns öppna alternativ, men inget av dessa förefaller tillfredställande för UH-bibliotekens räkning idag.¹⁸ Knowledgebasen faller inom segmentet Försörjning. Arbetsgruppens uppfattning är att en länkserver som ska kunna användas vid UH-biblioteken bör upphandlas.

Metasökmotor

MetaLib innehåller funktionalitet för att möjliggöra sökning i flera databaser samtidigt. Metasökmotorn i MetaLib har API:er som gör det möjligt att integrera funktionaliteten i flera olika gränssnitt. I och med trenden att arbeta med integrerade index snarare än metasökning skjuts metasökningsdelen till periferin. Detta innebär inte att behoven av en metasökmotor försvinner, men det förefaller orimligt att upprätthålla Samsök enbart utifrån syftet att tillhandahålla en sådan. Metasökningen faller inom segmentet Försörjning.

Listning av tidskrifter och e-böcker

SFX utgör idag bibliotekens primära lista över tidskrifter (både tryckta och elektroniska). I och med den import som sedan 2009 görs från SFX till LIBRIS skulle LIBRIS kunna fungera som underlag för en sådan lista. Denna lösning är dock fortfarande beroende av att tidskrifter och e-böcker finns i SFX knowledgebase, och därför är LIBRIS inte någon lösning på detta. För skapandet av tidskriftslista krävs en länkserverknowledgebase. Själva listan hör dock hemma i segmentet gränssnitt.

Listning av databaser

MetaLib fungerar för många bibliotek som databaslista. Antalet databaser är dock betydligt färre än antalet tidskrifter, varför det är möjligt att katalogisera dessa databaser i LIBRIS och generera databaslistan därifrån. Databaslistan ligger i segmentet Gränssnitt.

Sökgränssnitt

MetaLib erbjuder ett sökgränssnitt som används av flera bibliotek. De bibliotek som köpt egna instanser av MetaLib har idag möjlighet till lokal anpassning av gränssnitten. Ett antal bibliotek har också utifrån OpenSourceprogramvaran Xerxes skapat egna gränssnitt mot MetaLib. Sökgränssnittet ligger inom segmentet Gränssnitt.

Integrerat index

Ett integrerat index erbjuds inte inom Samsök idag. Ex Libris kommer under hösten att möjliggöra tillgång till Primo Central som en del av avtalet kring MetaLib. Eftersom ett

¹⁸ Ett exempel på en öppen knowledgebase är CUFTS, utvecklat vid Simon Fraser University i Canada. <http://researcher.sfu.ca/cufts>

integrerat index även beskrivs av Margareta Nelke som en logisk fortsättning av Samsök har arbetsgruppen bedömt att man behöver ta hänsyn även till denna komponent. Integrerade index hör hemma i segmentet Försörjning.

ERM

System för *Electronic Resource Management* erbjuds inte heller inom ramen för dagens Samsök. Då sju bibliotek använder ERM-systemet Verde i ett upplägg som innebär en komplicerad beroendeställning till dagens Samsök samtidigt som flera bibliotek har budgeterat för anskaffning av ERM under 2011 behöver frågan om ERM beaktas. Även ERM-system hör hemma i segmentet Försörjning.

Central aktivering av BIBSAM-avtalen

Idag hanteras BIBSAM-avtalen i SFX av en e-resursadministratör anställd av Kungliga biblioteket. Hanteringen är en rationalisering av arbetet med e-resurser i och med att centralt utfört arbete kommer samtliga Samsökbibliotek till godo. Samtidigt utgör den centrala aktiveringen som den ser ut idag en flaskhals. I och med att de centrala avtalen blir fler, samtidigt som de blir mer och mer flexibla och därmed försvårar en central hantering, blir det mer tidskrävande att hantera avtalen centralt. Modellen med central hantering ifrågasätts av Margareta Nelke både utifrån den ökande mängden arbete med de centrala avtalen och utifrån bibliotekens lokala behov av att ha kontroll över sina e-resurser.¹⁹

Likaså finns ett problem i att central aktivering sker i ett system och upplägg som ger en specifik leverantör en klar marknadsfördel vid försäljning av andra tjänstekomponenter (oavsett om dessa komponenter av leverantören benämns "system", "produkter" eller "tjänster"). Central aktivering skiljer sig från de andra beskrivna komponenterna i och med att den inte är en teknisk tjänst utan snarare är av organisatorisk art. Den befinner sig inom segmentet Försörjning.

2.5 Förhållande till Ex Libris

Det första avtalet mellan Ex Libris och KB skrevs 2004. Ett tilläggsavtal för tillköp av bibliotekens egna SFX-instanser tillkom 2006. Grundavtalet var treårigt och gick ut 2007. Detta avtal innehöll ingen klausul som reglerade en eventuell förlängning av avtalet. Avtalet skrevs dock om 2008 och fick då en ordinarie löptid på två år. I detta avtal är möjligheten att få tillgång till MetaLib och SFX avgränsad till de bibliotek som definieras som Samverkansbibliotek vilket är svårt att motivera när KB under 2011 får ett vidgat ansvar för hela den offentligfinansierade bibliotekssektorn. Ytterligare en fråga handlar om upphandlingen som sådan - är det rimligt att fortsätta med samma leverantörer eller bör systemen upphandlas på nytt?

Oavsett hur vi går vidare utgör förhållandet till Ex Libris ett problem som behöver lösas. Det vagt definierade trepartsförhållande med komplicerade beroenden som finns idag behöver ordnas upp. Att lösa detta problem är inte enkelt.

I ljuset av en uppsägning av avtalet mellan KB och Ex Libris finns indikationer på att Ex Libris erbjuder bibliotek som har licens för egna instanser av SFX eller MetaLib att flytta dessa från installation hos KB till installation i någon annan miljö. För både KB och för enskilda bibliotek innebär detta både en risk och en möjlighet. *Möjlighet* i och med att bibliotek som har egna instanser (och eventuellt ett beroende till Verde) kan välja att fortsätta

¹⁹ Nelke, Margareta (2009) "Samsök under luppen - en översyn av organisation, användning och nytta samt några scenarier för framtida utveckling", s. 42

använda SFX, dock utan central aktivering på en central KB-instans. *Risk* för att en uppsägning av avtal med syfte att definiera om arbetet med länkservrar slår tillbaka om flera bibliotek fortsätter att arbeta på samma sätt som idag. För bibliotek som inte har någon egen instans återstår möjligheten att köpa en sådan av Ex Libris, och ta på sig det extraarbete detta innebär, eller att förändra arbetsflöden och rutiner.

2.6 Förhållandet mellan KB/LIBRIS och biblioteken

En komplicerande faktor under Samsöks historia har varit trepartsförhållandet mellan Ex Libris, KB/LIBRIS och de deltagande biblioteken. Förhållandet mellan KB och biblioteken har reglerats i avtal som undertecknades vid projektstarten 2004. Förhållandet har kännetecknats av ett visst missnöje med otydlighet från båda sidor kring förväntningar på utveckling och arbetsinsatser. Relationen har komplicerats av de tekniska, administrativa och juridiska beroenden som funnits inom konsortiet med Ex Libris som komplicerande tredje part. För det framtida arbetet förefaller det rimligt att i så hög grad som möjligt undvika trepartsförhållanden och eftersträva direkta relationer mellan KB/LIBRIS och biblioteken, liksom mellan biblioteken och de systemleverantörer som kan komma i fråga.

3. Framtid och vägval

3.1 Vägval

Det är arbetsgruppens åsikt att den komplicerade ansvarsfördelningen och de beroenden som finns mellan Ex Libris, KB och Samsökbiblioteken inte går att styra upp inom ramen för nuvarande avtal. Arbetsgruppen menar också att det är problematiskt att på nationell nivå sluta avtal med en specifik leverantör utan att göra om upphandlingen med jämna mellanrum. Av den anledningen rekommenderas att avtalet med Ex Libris sägs upp. I och med att avtalet med Ex Libris sägs upp behöver också avtalet mellan KB och Samsökbiblioteken sägas upp. Frågan är dock om det är möjligt att ha tillräckligt många ersättningskomponenter på plats till den 1 november 2011, eller om siktet bör sättas längre framåt.

För att besvara denna fråga krävs en diskussion om hur dessa komponenter ska ersättas. Utifrån frågeställningarna i avsnitt 2.2 (utveckling eller upphandling, totallösning eller komponentlösning, nationell lösning eller lokal lösning) kan konstrueras flera scenarion. Av dessa finns fem alternativ som förefaller rimliga att diskutera vidare:²⁰

- Nationell utveckling av totallösning
- Nationell upphandling av totallösning
- Nationell upphandling av komponenter
- Nationell hybrid av utveckling och upphandling
- Enbart lokala lösningar

3.2 Scenarion

Ovanstående fem scenarion beskrivs här kortfattat:

Nationell utveckling av totallösning

²⁰ Det är möjligt att utifrån dessa frågeställningar skapa fler scenarier. Ett exempel på detta skulle kunna vara "Lokal utveckling av en totallösning". Arbetsgruppen finner dock dessa scenarion vara så orealistiska att de kan avfärdas utan ytterligare bedömning. Då arbetsgruppen finner det ogörligt att långsiktigt gå vidare utifrån nuvarande avtal med Ex Libris finns inte heller någon beskrivning av vad ett sådant scenario skulle innebära.

Samtliga komponenter som ingår i Samsök ersätts med programvara utvecklad i samarbete mellan KB, bibliotek och andra aktörer på Open Source-grund. Även en knowledgebase för länksver/ERM samt ett aggregerat index för artikelposter byggs upp.

Vinster: Flexibilitet, kontroll, oberoende av systemleverantörer

Risker: Kräver så stora insatser och tar så lång tid att lösningen är ointressant när den väl är klar, svårighet att definiera totallösning både i förhållande till komponenter och intressenter, tar så lång tid att genomföra att biblioteken istället går vidare med lokalt upphandlade lösningar, risk för att oberoende av systemleverantörer istället innebär ett beroende av en nationell lösning

Bedömning: Scenariot kan se lockande ut men är i praktiken väldigt svårt att genomföra. Beroendena inom Samsökkonsortiet gör det svårt för biblioteken att gå vidare med lokala lösningar, vilket innebär att scenariot skapar fler problem än det löser

Nationell upphandling av totallösning

En ny upphandling genomförs med syftet att få ett bra pris på samtliga komponenter för samtliga bibliotek. I praktiken innebär detta en upphandling av leverantör för teknisk infrastruktur för informationsförsörjningen till högre utbildning och forskning. I och med upphandlingen definieras och tydliggörs relationer och ansvarsfördelning mellan KB och biblioteken i förhållande till systemleverantören.

Vinster: Ansvarsfördelningen kan tydliggöras, vi kan genom upphandling pröva vilken leverantör som erbjuder den bästa lösningen

Risker: En upphandling av totallösning riskerar att för en lång tid binda biblioteken till en specifik leverantör, svårigheter att definiera totallösning både i förhållande till komponenter och intressenter, få leverantörer klarar av att leverera en totallösning vilket innebär att mindre leverantörer med konkurrenskraftiga delkomponenter utesluts

Bedömning: Upphandling och implementering blir båda tunga projekt som är svåra att genomföra på nationell nivå inom rimlig tid. Det förefaller dessutom negativt att på nationell nivå binda sig till en enda systemleverantör. Det faktum att flera bibliotek redan idag upphandlar discoverytjänster innebär också en komplikation för tanken om en nationell helhetslösning.

Nationell upphandling av komponenter

Komponenterna i Samsök upphandlas separat, och krav ställs i upphandlingen på att komponenterna är interoperabla och kan kommunicera med varandra. Idealt sätt görs upphandlingen i form av "ramavtal" där upphandling på nationell nivå ger ett bra pris för det bibliotek som väljer att köpa en viss komponent.

Vinster: Möjlighet att ställa krav på leverantörerna, möjlighet att få den bästa lösningen på marknaden för varje separat komponent, möjligt att genomföra i flera steg, vilket innebär att upphandlingarna inte blir så fruktansvärt krävande, bibliotek behöver endast köpa de komponenter de behöver, genom att leverantörerna konkurrerar kring varje komponent undviks monopolsituationer

Risker: Komponenterna är inte så interoperabla som leverantörerna utlovar i upphandling och fungerar därför inte tillsammans, leverantörerna ger bra pris på paket av flera komponenter, samarbete mellan bibliotek försvåras om bibliotek enbart agerar köpare

Bedömning: Scenariot är intressant och genomförbart, men kan resultera i att bibliotek i praktiken fastnar i relation till en specifik leverantör.

Nationell hybrid av utveckling och upphandling

I detta scenario ansvarar KB för en kärna av tjänster som erbjuds biblioteken. Denna kärna bygger på utveckling utifrån Open Source-programvara vilket ger biblioteken möjlighet att

både delta i arbetet samt dra nytta även av internationellt utvecklingsarbete. Som komplement till detta upphandlas tilläggskomponenter som biblioteken kan välja att använda.

Vinster: Ger flexibilitet, kontroll och oberoende samtidigt som man drar nytta av konkurrerande systemleverantörer. Utveckling på Open Source-grund ger möjligheter till samarbete både inom och utanför Sverige, liksom inom och utanför bibliotekssektorn, samtidigt finns möjligheten att genom upphandling ställa krav på pris, kvalitet och interoperabilitet hos de komponenter som upphandlas.

Risker: KB behöver vara tydliga med vad som utgör den nationella kärnan av tjänster och hur dessa förhåller sig till de upphandlade komponenterna, risk att komponenterna inte fungerar tillsammans, risk för att en avsaknad av tydliga avtal medför komplicerade beroenden, risk för att arbetet med både utveckling och upphandling blir för arbetskrävande för KB

Bedömning: Ett scenario som kan förena det bästa med utveckling och upphandling.

Scenariot är genomförbart men kräver stor tydlighet och väl fungerande kommunikation mellan KB och biblioteken.

Enbart lokala lösningar

KB tar inget ansvar för hanteringen av licenserade e-resurser. Ansvaret lämnas helt och hållet till biblioteken, som utvecklar eller upphandlar enligt bästa förmåga.

Vinster: Tydlig ansvarsfördelning mellan KB och biblioteken, KB kan koncentrera sig på andra samordnande uppgifter som statistik, bidragsfördelning, kompetensutveckling, samt hantering av traditionell katalogisering i LIBRIS.

Risker: Utan att ta ett nationellt ansvar på systemområdet blir det svårt för KB att genomföra många av de andra samordningsuppdragen, LIBRIS blir irrelevant för UH-biblioteken eftersom ingen koppling till e-resurserna finns, biblioteken saknar naturlig naturlig punkt att samlas kring (och vara oeniga kring) och samlas istället med specifika systemleverantörer som nav.

Bedömning: Scenariot är genomförbart, men konsekvenserna förefaller negativa för både KB och biblioteken.

3.3 Rekommendationer

Arbetsgruppen rekommenderar att nuvarande avtal med Ex Libris sägs upp. Detta innebär också att avtalet mellan KB och Samsökbiblioteken sägs upp. Då dagens avtal innefattar både MetaLib och SFX rekommenderas att hela avtalet sägs upp samtidigt. Arbetsgruppens uppfattning är att det inte är möjligt att ta fram ersättningar på samtliga komponenter som ingår i Samsök, och rekommenderar därför att avtalet förlängs under 2011 för att sägas upp under 2012. Det är viktigt att från KB:s sida kommunicera detta tydligt till biblioteken, så att biblioteken tidigt är medvetna om detta när de planerar sin egen verksamhet. Det är också viktigt att från KB:s sida vara tydlig med hur KB går vidare med hanteringen av de komponenter som finns inom dagens Samsök.

Av de scenarier som beskrivs i 3.2 finns risker och vinster förknippade med både utveckling och upphandling. De scenarier som bygger på en totallösning har gemensamt att de kräver investeringar under lång tid, samt att vi då behöver definiera vilka komponenter som innefattas i en totallösning. Då förändringstakten idag är hög, bibliotek kan ha olika stora behov av olika komponenter, och nya komponenter kan introduceras samtidigt som både betydelsen och relevansen av gamla komponenter förändras, förefaller riskerna med de scenarier som bygger på en totallösning vara svårare att hantera än de risker som beskrivs under de komponentbaserade scenarierna. Vinsterna med en totallösning är svåra att uppnå, men genom att arbeta utifrån en komponentbaserad strategi kan man försöka komma så nära

ett oberoende av specifika leverantörer som möjligt. Ansvar och roller kan också definieras utifrån komponenter.

För arbetsgruppen är det därför tydligt att en totallösning, vare sig den bygger på utveckling eller upphandling, varken är ett önskvärt eller möjligt scenario.²¹ Samtidigt är det tydligt att varken KB eller biblioteken ensamma kan lösa alla de utmaningar biblioteken står inför. Arbetsgruppen rekommenderar därför att vi går vidare med en nationell hybrid av utveckling och upphandling. Detta ger i bästa fall möjlighet att dra nytta av den flexibilitet och kontroll som Open Source-baserad utveckling ger, samtidigt som det ger möjlighet att ställa krav på leverantörer och påverka marknaden i positiv riktning. Scenariot ger också möjlighet att bedöma komponenter från fall till fall och välja den lösning som fungerar bäst. KB:s utvecklingsresurser kan koncentreras till de komponenter som är strategiskt viktiga på nationell nivå.

En kombination av utveckling och upphandling ger möjlighet att förhålla sig till omvärlden på två sätt istället för ett. Samtidigt ger scenariot i värsta fall möjlighet att i framtiden växla över på en helt upphandlad lösning, medan det är väldigt mycket svårare att bygga upp utvecklingskompetens från ett scenario där man lämnat utvecklingsspåret. Riskerna bör hanteras genom strategisk tydlighet från KB, både gentemot bibliotek och leverantörer, samt genom att i så hög grad som möjligt involvera bibliotek både i utveckling och upphandling.

För att lämna nuvarande upplägg för Samsök och röra sig mot ett scenario med nationellt koordinerade utvecklings- och upphandlingsprojekt för enskilda komponenter har arbetsgruppen tagit fram rekommendationer. Dessa rekommendationer tar hänsyn till samtliga komponenter beskrivna i 2.4.

Central aktivering av BIBSAM-avtalen

Den centrala aktiveringen av de e-resurser som ingår i BIBSAM-avtalen är en av de viktigaste nycklarna när det gäller att förändra hanteringen av licenserade e-resurser. Så länge aktivering sker i nuvarande konsortieinstallation av SFX är förändring svår att genomföra.

Arbetsgruppen rekommenderar att KB lämnar nuvarande modell och istället bygger upp ett system där innehållet i BIBSAM-avtalen kan kommuniceras till biblioteken oavsett vilka system (ERM, länkserver m.m.) biblioteken använder. Idealt sker export och import av avtalsinnehållet helt maskinellt, men det viktiga är att BIBSAM kan producera listor med avtalsinformation som kan användas i andra sammanhang. Denna förändring bör genomföras under 2011.

I samband med upphandling av ny länkserver (se nedan) bör också det organisatoriska upplägget för central aktivering undersökas. I och med att beroende av central aktivering på KB riskerar utgöra en flaskhals, kan eventuellt en centralt koordinerad samarbetsmodell fungera bättre och mer flexibelt.

Länkserver

För att förändra upplägget i konsortiet behöver avtalet med Ex Libris sägas upp. Det bedöms inte rimligt att under de kommande åren bygga upp en knowledgebase som kan möta UH-bibliotekens behov. Länkservern är en central komponent i bibliotekens praktiska arbete och

²¹ Att det inte är möjligt att idag genomföra en totalupphandling fastslogs även av Nationella referensgruppen den 7 september 2010, <http://www.kb.se/bibliotek/referensgrupper/referensgruppen/Minnesanteckningar/Nationella-referensgruppen-minnes-7-sept-2010/>

uppbyggnaden av en länkserverknowledgebase är av stor strategisk vikt. Arbetsgruppen rekommenderar att KB koordinerar en ny upphandling av länkserver, där krav ställs på att upphandlad länkserver ska kunna ta emot information om de centrala avtalen enligt ovan, samt att länkservern ska kunna exportera information till LIBRIS och andra system. Upphandlingen genomförs i samarbete med biblioteken och bör resultera i möjlighet för bibliotek att sluta en direkt avtalsrelation med leverantören, dvs samma modell som idag används inom BIBSAM-avtalen. Denna upphandling bör påbörjas så tidigt som möjligt under 2011 med målsättningen att biblioteken ska ha länkservern implementerad senast oktober 2012.

I och med att ny upphandling görs behöver biblioteken inom Samsökkonsortiet ta ställning till hur man vill hantera de avtal man idag har kring egna instanser. Bibliotek med egna instanser av SFX har en egen avtalsrelation med Ex Libris och hur dessa hanteras i och med att KB:s centrala installation av SFX försvinner behöver redas ut mellan biblioteken och Ex Libris. Det finns indikationer på att Ex Libris kan erbjuda bibliotek med egna instanser att, mot en kostnad, flytta dessa till en av Ex Libris hostad SFX-installation. Biblioteken behöver då ta ställning till om detta är något man vill eller kan göra. Om ett bibliotek väljer att gå vidare med en SFX-instans hostad av Ex Libris bör detta bygga på en direkt avtalsrelation mellan biblioteket och Ex Libris utan koppling till nuvarande avtal mellan KB och Ex Libris.²² Det är dock önskvärt att LIBRIS och Samsa diskuterar detta för att kunna hålla en gemensam linje gentemot Ex Libris.

Integrerat index

Åtkomst till aggregerade datamängder är centralt för biblioteken. Det är också något som flera leverantörer erbjuder. För att möjliggöra flexibel utveckling på lång sikt rekommenderar arbetsgruppen att KB bygger upp en OpenSourcebaserad infrastruktur för att aggregera metadata. Infrastrukturen ska kunna kommunicera och tillgängliggöra data för andra system och ska därför kunna fungera som en komponent tillsammans med andra, upphandlade komponenter. Arbetet med att bygga upp denna infrastruktur bör genomföras i samarbete med intresserade bibliotek. Arbetsgruppen rekommenderar att detta arbete påbörjas så snart som möjligt och att KB upprättar och kommunicerar en projektplan för detta.

Arbetsgruppen finner det osannolikt att något system, globalt eller nationellt, kommer kunna samla samtliga de resurser samtliga bibliotek behöver ha tillgång till. Vi behöver därför förbereda oss på en situation där en nationell aggregeringslösning samverkar med flera andra tjänster som är i bruk hos biblioteken. På några års sikt är det sannolikt att flera bibliotek köper tillgång till kommersiellt aggregerade databaser. I dessa databaser behövs tillgång till material som är centralt för många svenska bibliotek, men förhållandevis obskyrt utanför Sverige. Ett nationellt aggregerat index bör därför ta ett tydligt ansvar för det specifikt svenska material som sällan prioriteras av de globala leverantörerna. Det material som aggregeras på nationell nivå bör vara öppet för export och integrering även i kommersiella, globala tjänster.²³ Arbetsgruppen utesluter inte att man nationellt aggregerar även metadata för licenserade artiklar, men betonar att i ett scenario där utveckling och upphandling

²² Om detta blir fallet behövs en särskild diskussion föras kring den delade SFX-instans där idag flera mindre bibliotek ingår och där KB tar ett större ansvar för aktivering. Denna diskussion bör föras mellan KB och biblioteken på den delade SFX-instansen.

²³ Det kan förefalla komplicerat att i praktiken göra en avgränsning kring vad som är "specifikt svenskt" material. I praktiken kan avgränsningen göras utifrån de behov som identifieras vid de svenska biblioteken. Behöver arbete läggas ner på att få in en specifik datamängd i en aggregerad databas bör detta arbete handla om att göra materialet tillgängligt i en av KB driftad öppen databas och inte i en databas som är knuten till en specifik leverantör.

kombineras kan inte den nationella dataaggregeringen vara ett uteslutande alternativ till kommersiella tjänster. Båda varianterna kan och bör existera. Genom kombinerad utveckling och upphandling säkerställs att ingen global leverantör får monopolställning vad gäller aggregering av metadata.

Då detta ligger utanför denna arbetsgrupps mandat lämnas inga rekommendationer för vilket data som ska aggregeras på nationell nivå eller för hur ett sådant projekt ska genomföras.

Metasökmotor

I och med att bibliotek upphandlar discoverylösningar och KB utvecklar en central aggregeringslösning förefaller det orimligt att ha kvar en central installation av MetaLib. Då flera bibliotek idag använder MetaLib, och Ex Libris erbjuder samtliga konsortiebibliotek möjlighet att använda ett hostat Primogränssnitt mot både MetaLib och Primo Central, bör detta så snart som möjligt diskuteras mellan LIBRIS och Samsa. En möjlighet finns för enskilda bibliotek att använda detta erbjudande för att förhandla fram bra villkor för att använda Primo fullt ut. Dock bör konsortieformen av avtal överges och ersättas av direkta avtalsrelationer mellan Ex Libris och biblioteken. Det är, utifrån de rekommendationer som föreslås i denna rapport, inte möjligt att genomföra en gemensam övergång till Primo inom ramen för Samsökkonsortiet. Bibliotek som skriver avtal med Ex Libris för Primo i en eller annan form måste vara medvetna om att KB:s avtal med Ex Libris sägs upp till oktober 2012. KB bör inte ta ansvar för att lösa denna förhandling åt biblioteken.

Listning av tidskrifter och e-böcker

Detta hanteras av den länkserver som upphandlas.

Listning av databaser

Rekommenderas att databaser katalogiseras i LIBRIS eller hanteras i det discoverysystem biblioteket använder. Databaser presenteras i LIBRIS gränssnitt, men kan också sökas ut via LIBRIS API:er och presenteras i andra gränssnitt. Riktlinjer för katalogisering av databaser tas fram under 2011.

Sökgränssnitt

Kommer att ingå i av biblioteken upphandlade discoverytjänster eller i LIBRIS nationella gränssnitt. Arbetsgruppen betraktar gränssnitt som en komponent separerad från bakomliggande infrastruktur och ser gärna arbete kring utveckling av OpenSourcebaserade gränssnittskomponenter. Detta är dock inte en nödvändig förutsättning för att gå vidare och arbetsgruppen lämnar därför ingen rekommendation kring hur detta hanteras.

ERM

Utöver de som redan köpt ERM, kommer fler bibliotek att titta på ERM-lösningar under 2011. Det är arbetsgruppens uppfattning att ERM ska betraktas som en separat komponent och inte nödvändigtvis kopplas samman med länkservern. Det är dock inte självklart hur relationen mellan ERM och länkserver ser ut. ERM ingår inte i Samsök idag men arbetsgruppen rekommenderar att man i förberedelser för en ny upphandling av länkserver diskuterar relationen till ERM-system.

3.4 Kostnader

För nuvarande installation av Samsök betalar KB ca 400 000 kr/år för licens- och servicekostnader. Till detta kommer kostnader för nyinköp av hårdvara (under 2010 köptes en ny server för SFX till en kostnad av ca 200 000 kr), samt personalkostnader motsvarande ca

3.5 årsarbetstider. Margareta Nelke räknar med att bibliotekens samlade årliga licenskostnader uppgår till 440 000 kr. Utöver detta tillkommer arbetstid hos biblioteken motsvarande totalt ca 19 årsarbetskrafter. Den årliga kostnaden för Samsök uppgår därmed enligt Nelke till ca 11 miljoner kr. Denna beräkning innehåller inte kostnader för utbildning, extra konsulttjänster, deltagande i referensgrupper etc.²⁴

Denna kostnad bör, menar arbetsgruppen, sättas i perspektiv både till den koppling mellan nedlagt arbete och upplevd nytta Nelke redovisar och till den ökande andel av bibliotekens förvärvskostnader som de elektroniska resurserna utgör. Det förefaller vara ett rimligt antagande att den relativa kostnaden för hantering av elektroniska resurser kontra tryckta ökar i takt med att andelen elektroniskt material ökar och att den totala kostnaden för Samsök tagen för sig själv inte utgör någon självklar utgångspunkt.

Arbetsgruppen har försökt hitta lämpliga sätt att kostnadsberäkna de scenarier som föreslås i 3.2 för att sätta dem i relation till kostnaden för nuvarande Samsök. De scenarier som föreslås skiljer sig från varandra, men har gemensamt att de handlar om övergripande strategier för arbetet med elektroniska resurser snarare än om inköp eller utveckling av enskilda system. Många idéer kring kostnadsberäkning har diskuterats. Ett exempel är möjligheten att göra en RFI kring de system som finns på marknaden för att samla kostnadsuppgifter från leverantörerna. Arbetsgruppen gjorde här bedömningen att den kravsificering som behöver göras för en RFI motsvarar så stor del av en de facto upphandling att den blir befogad först om man bestämmer sig för att gå in i upphandling. Andra svårigheter kring kostnadsberäkning har handlat om avgränsning både kring vilka system som ska kostnadsberäknas och vilka organisationer som omfattas av denna kostnadsberäkning.

De siffror som skulle gå att ta fram skulle bli väldigt osäkra, och värdet av en sådan beräkning är enligt arbetsgruppen tveksamt. Det bör därför poängteras att eventuell kostnad inte varit avgörande för rekommendationen att gå vidare utifrån en komponentbaserad hybrid av upphandling och OpenSource-utveckling. Det komponentbaserade tillvägagångssättet bör dock göra det lättare att i framtiden utvärdera kostnaden för upphandling eller utveckling av enskilda komponenter.

3.5 Roller

För att den komponentbaserade hybridlösning arbetsgruppen rekommenderar ska kunna fungera kommer det vara oerhört viktigt att den kommunikativa infrastrukturen mellan biblioteken, LIBRIS och de olika systemleverantörerna fungerar. Det är sannolikt att den kommunikativa infrastrukturen är en större utmaning än den tekniska. För att denna kommunikation ska fungera bra krävs tydliga roller och en tydlig nationell ansvarsfördelning. Arbetsgruppen kan inte lösa denna fråga, men vill betona att det är en kritisk aspekt för ett nationellt samarbete oavsett vilka former detta samarbete tar. Arbetsgruppen lämnar även korta rekommendationer kring vilka roller man menar att de olika parterna bör ta.

KB

I en komponentbaserad infrastruktur där KB erbjuder centrala tjänster för biblioteken är det viktigt att KB är tydliga med vilka steg man kommer ta och hur dessa steg tekniskt kommer att ske. Det är också viktigt att KB tar ett nationellt ansvar både för att definiera vilka bastjänster man erbjuder och hur man kommunicerar kring dessa. KB kommer från 2011 att ha ett ansvar gentemot samtliga offentligfinansierade bibliotek. KB behöver vara tydliga med

²⁴ Nelke, Margareta (2009) "Samsök under luppen - en översyn av organisation, användning och nytta samt några scenarier för framtida utveckling", s. 36-38

hur man kommunicerar med biblioteken och vilka organisationer och grupperingar man använder sig av. För UH-biblioteken är SUHF en tydlig part, och det är önskvärt att KB hittar liknande parter att kommunicera med inom alla bibliotekssektorer.

KB behöver också vara tydliga med att man inte kan ansvara för enskilda biblioteks beslut och vägval eller lösa problem åt enskilda bibliotek, utan att det ansvar man har ligger på nationell nivå.

Biblioteken

För att en nationell infrastruktur ska fungera krävs det att biblioteken har kompetens kring och tar ansvar för de utmaningar varje bibliotek står inför. De kommande åren kommer att innebära många förändringar och biblioteken kommer att behöva arbeta med dessa. Här finns skillnader mellan stora universitetsbibliotek och små myndighetsbibliotek, och dessa bibliotek kommer att behöva arbeta på delvis olika sätt. Samtliga bibliotek kommer dock att behöva förstå och sätta sig in i de frågor som hanteringen av elektroniska resurser ställer.

Samsa

Den förändring av Samsök som föreslås av arbetsgruppen kommer att påverka användargruppen Samsa. När avtalet med Ex Libris sägs upp kommer Samsa antingen att bli meningslöst eller behöva förändras. Under de kommande två åren har dock Samsa en viktig roll att spela som forum för erfarenhetsutbyte mellan biblioteken och som diskussionspart för KB.

Expertgruppen för LIBRIS nationella system

Övergången till en systemmiljö baserad på tjänstekomponenter behöver koordineras på flera plan. Det förefaller rimligt att Expertgruppen för LIBRIS nationella system har en nyckelroll för denna koordinering.

Systemleverantörer

I en komponentbaserad informationsmiljö finns utrymme för flera leverantörer av olika tjänstekomponenter som kan användas av biblioteken. Leverantörer kommer att behöva leverera dessa just som komponenter, utifrån premissen att de ska kunna kommunicera med andra tjänster. Leverantörer som kan leverera interoperabla tjänstekomponenter kommer att klara sig bättre än de leverantörer som inte klarar av detta. Systemleverantörer bör också agera som aktörer på en marknad, och respektera de konkurrenter som finns på denna marknad.

3.6 Arbetsgång

Arbetsgruppen rekommenderar att KB under 2011 förändrar arbetet med central aktivering av BIBSAM-avtalen så att information om de centrala avtalen kan kommuniceras till flera länkservrar och ERM-system.

Arbetsgruppen rekommenderar också att KB under 2011 inleder arbete med att bygga upp en OpenSourcebaserad lösning för hantering av större mängder data på nationell nivå. KB ansvarar för att ta fram kostnadsberäkning, finansiering och planering för detta.

Arbetsgruppen rekommenderar också att KB förbereder och genomför en nationell upphandling av länkserver. Detta arbete inleds 2011 med sikte på att länkservern som ska kunna implementeras på biblioteken till den 31 oktober 2012. Upphandlingen bör genomföras i samarbete med biblioteken och ske på premissen att länkserver hostas hos

systemleverantören och att både avtal och kostnader regleras i direkt relation mellan bibliotek och leverantörer.

Vidare bör hanteringen av MetaLib diskuteras med Samsa med sikte på att nuvarande avtal med Ex Libris sägs upp under 2012.

Senast den 1 april 2012 görs en avstämning för att bekräfta att det är möjligt att säga upp avtalet. Uppsägning av avtal mellan KB och biblioteken behöver göras med sex månaders varsel, d.v.s. senast den 30 april. För att kunna säga upp avtalet med Ex Libris måste detta göras senast den 30 juli.

Arbetsgruppen rekommenderar också att KB under 2011 utarbetar tydliga strategier för både upphandling och utveckling av tjänster och komponenter i den nationella systemfloran samt att dessa kommuniceras till och diskuteras med biblioteken. Som en del av KB:s nationella uppdrag rekommenderar arbetsgruppen att KB med början 2011 och därefter kontinuerligt gör en inventering och utvärdering av systembehoven hos samtliga svenska bibliotek.

4. Referenser

Breeding, Marshall (2010) "The State of the Art in Library Discovery 2010" i Computers in Libraries 30:1, s. 31-34

Nelke, Margareta (2009) "Samsök under luppen - en översyn av organisation, användning och nytta samt några scenarier för framtida utveckling",
http://www.kb.se/dokument/Bibliotek/utredn_rapporter/2009/Översyn_Samsök.pdf

O'Reilly, Tim (2010) "Government as Platform" i Lathrop, Daniel och Ruma, Laurel (eds.), Open Government, O'Reilly Media, s. 11-39

"Utmaningen för SUHF forum för bibliotekschefer och den svenska infrastrukturen för informationsförsörjning - Diskussionsunderlag SUHF seminarium Nationell infrastruktur" 2010